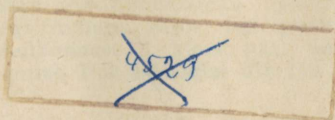

A-8190

Duplum

J. H. ROSENPLÄNTER
TAIMETEADLASENA

GUSTAV VILBERG

TARTUS 1932

„Postimehe“ trükk, Tartus 1932

A-8190

Aratrükk „Olionist“ nr. 5/6, 1931 ja nr. 5/6, 1932
(„Lahtised lehed“)

Rosenplänteri tegevus eesti keele rikastamisel on üldiselt tuntud. Ta juhib erilist tähelepanu keele murakuile ja vanemaile sõnavormele, sest just eestlase suust loodab ta saada eesti keele, mis omane selle rahva keelele. Iga töö ja tegevuse, iga asja ja olendi kirjeldamisel püütakse saada just neid sõnu, mida tarvitavad eestlased, olgugi küll vaid üksikuis murdeis, sest kogu Eestis ei nimetata veel praegugi üht ja sama asja alati ühe nimega, rääkimata veel siis 19. sajandi algupoolel, kus puudusid keeleühtlustajana sellised tegurid, nagu on seda kool ja kirjandus, eriti ajakirjandus.

Rosenplänteril ei võinud tundmatuks jääda eestikeelsed taimenimed, mis ühel või teisel juhul temale teatavaks said. Neid nimetusi pidas ta tarvilikuks koguda, korraldada ning üldiseks tarvitamiseks kindlaks määrata. Rosenplänteril endal ei häi küll olevat kindlaid botaanilisi teadmisi, aga tal oli hea tahtmine ja armastus taimede vastu. Tema ajakirja *Beiträge zur genaueren Kenntniss der estnischen Sprache* kaastööliste hulgas on paar kirikuõpetajat, kes vähemalt üldiseid Eestis kasvavaid taimi tunnevad. Juba *Beiträge* esimeses andes toob Luce¹⁾ muude Saaremaa sõnade hulgas üle 50 taimenimetuse vastavate ladinakeelsete nimetustega. Järgmisel aastal toob samas keegi nimetu autor ligi poolsada taime nime Rõuge kihelkonnast²⁾, kuna paar aastat hiljem Knüpf³⁾ annab Põhja-Eestist üle 160 taime nime.

1) Luce, J. W. L., *Neue Wörter und Redensarten. Erster Beitrag von ehstnischen Wörtern und Redensarten wie sie auf der Insel Oesel gebräuchlich sind. Beiträge etc.* I, lk. 24—53.

2) *Namen etlichen Gewächse, wie sie im Dörptschen Dialekt, sonderlich in der Gegend des Kirchspiels Rauge gewöhnlich sind.* Seals. III (1814), lk. 131—134.

3) Knüpf, A. *Elfter Beitrag von ehstnischen Wörtern und Redensarten, zu Hupels ehstnischem Wör-*

Peale nende tähtsamate on veel teistelki üksikuid nimeusi taimede kohta, mida siin või seal kohalikus murdes tuntakse. Need taimenimed, materjali olemasolu tõendused, pidid nagu peale sundima Rosenplänterile mingisuguse mooduse, viisi, kuidas taimede tundmist elustada ja taimenimed enam-vähem kindlaks määrata. Selleks näis tal kõige otstarbekohasem olevat taimekogu, herbaariumi soetamine kodumaa taimedest. Ja selleks kogutigi aastate viisi taimi, päriti ühe ja teise käest seletusi taimede üle, soetati kaastöölisi oma õpilaste hulgas ja ka kaugemalt ning alati herbaariumi koostamist, mis kestnud mitmed aastad. Ning *Beiträge*'de viimases andes (20) lk. 29 on tähendatud teiste eestikeelsete raamatute hulgas juba selle herbaariumi olemist („XX. Botanik. *Flora esthonica* etc. Centurienweise gesammelt von d. H. 1827“).

Sellest herbaariumist ei olnud mitmeid kümneid aastaid midagi teada, sest peale Rosenplänteri surma sattus see, nagu teisedki järelejäänud paberid *Eesti Õpetatud Seltsi* raamatukokku, kus see unustusse jäi, sest et sel on võrdlemisi väike botaaniline väärtus. Selle vastu osutub ta keeleteaduslikult kaunis tähtsaks, vaid ent eestlasele. Eesti Vabariigi alguaastail anti herbaarium tähendatud seltsi poolt ülikooli Botaanika Instituudile, kokku 8 mappi, kuna 3 mappi (1, 6, 8) puudusid. Allakirjutanu töötas ta siis juba korralikult läbi, kuid üksikute osade puudumine takistas tarvilikku ülevaadet. Praegu on kõik 11 mappi üles leitud, mispärast herbaariumi iseloom enam-vähem selge.

Nagu joonisest näha, on herbaariumi pealkirjaks: *Flora esthonica*, das ist: Blüthen aller in Esthland wachsenden Bäume, Sträucher und Pflanzen, mit ihren esthnischen Namen, nebst einem Anhang von Blüthen und Blumen ausländischer Gewächse. Centurienweise gesammelt, und nach dem Linneischen Systeme bestimmt von Joh. Heinr. Rosenplänter. ... Centurie. Pernau 1831. (Eesti taimestik, s. o.: kõigi Eestimaal kasvavate puude, põõsaste ja taimede õied, nende eestikeelsete nimedega, sekka lisa välismaa kasvude õite ja lillede üle. Sadadeviisi kogutud ja Linné süsteemi järele määratud Joh. Heinr. Rosenplänter'ilt. ... sada. Pärnu 1831).

Herbaariumi mappidest on kõige täielikum esimene, milles esinevad taimed on peaaegu kõik kaunis hästi kui-

terbuche. *Beiträge* V (1816), lk. 89—131; IX (1817), lk. 33—141, kus eriti sõna „r o h h i“ all (lk. 90—98) on loeteldud hulk taimenimesid vastavate ladinakeelsete nimetustega.

vatatud, olgugi et mõni eksemplar on võrdlemisi fragmentaarne. Üldine töökava on olnud järgmine: hariliku herbaariumi ümbrikul on esimesel küljel taime number, sellele järgneb saksakeelne nimi, mille all vene-, läti- ja prantsuskeelne nimetus. Ümbriku teisel küljel on taime süstemaatiline asetus Linné järele, siis ladinakeelne pe-

FLORA ESTHONICA,

das ist:

Blüthen aller in Esthland wachsenden Bäume, Sträucher und
Pflanzen, mit ihren esthnischen Namen,

nebst einem

A n h a n g e

von Blüthen und Blumen ausländischer Gewächse.

Centurienweise gesammelt, und nach dem Linneischen Systeme bestimmt

von

Joh. Jacinr. Rosenplänter.

Centurie.

Hernau 1831.

rekonna nimetus ühes eesti- ja saksakeelse nimega; sellele järgneb liigi ladinakeelne nimi ning siis kõik eesti-keelsed nimed. Paremaks arusaamiseks toome näitena esimese taimelehe:

Nr. 1.

Johanniskraut.

Ruśj.:

Leti.: Jahnu jahles; Raggana fauli.

Franz.: Wille-pertuis.

Teisel leheküljel on kirjutatud:

Polyadelphia.

Cl. XVIII viele Stf.

Hypericum; Tani-rohhi; Sathheu.

Hypericum perforatum

Wina-lill, wina-puna, naeste punne, ollanfad, emmase rohhi, Tani-rohhi.

Säärane on olnud töökava, kuid seda ei ole suudetud järjekindlalt läbi viia. Esimeses sajas on vaid alguses kõik tarvilikud andmed olemas, aga varsti puudub juba üks, siis teine nimi. Suuremal osal on ikka saksakeelne ning enamikult ka eestikeelne nimetus antud. Vene- ja prantsuskeelne nimetus on vaid üksikuil; läti keelne nimi esineb sagedamini. Alul on Rosenplänter ise taimed määranud, neile ladinakeelse nime juurde kirjutatud, kuid lõpupoole, samuti ka teistes sadades, on keegi teine taimi määranud. Ühelgi taimel ei ole märgitud juurde leiu-kohti, mis vähendab selle kogu botaanilise väärtuse, olgugi et oletada võib, et neid taimi on Rosenplänter Pärnu ümbrusest korjanud.

Teine sada on veel peaaegu täielik, kuigi sageli liiga fragmentaarne. Metsikult kasvavate taimede hulgas leidub palju aiataimi, üksikud taimed korduvad. Ladinakeelsed nimed on peaaegu kõigil, mille hulgas ebatäpsalt määratud, kuna eestikeelsed puuduvad kaugelt suuremal osal. Üksikutel taimedel on juures lahtiseid lehti, millele kirjutatud eesti keeles märkmeid. Kolmas tsentuurium on katkendline. Siin on palju tühje lehti, hulk aiataimi, millest suurem osa määramata. Samas on ka 4—5 pakki, milles kõrrelised ning muudki taimed kelleltki teiselt, käekirja järele samalt isikult, kes eelmised sajad määranud. Järgmised sajad on kõik katkendlikud ja puudulikud. Esinevad metsikud ja kultuurtaimed. Ühel kohal lehe vahel on saksakeelne märkus: „Aiataimed. Et mul ainult raamatud on metsikultkasvavate taimede kohta, pole mul praegu võimalik kõiki aiataimi täpsalt mää-

rata.“ (IX tsent.). Samuti leidub ka mõningaid märkmeid taimede määramise kohta. Teisal leidub jälle tähendus, et taime on võimalik vaid värskest kindlaks määrata (IV tsent.).

Peale nende 11 mapi leidus ühes mapis veel poogitud paksust kuivatuspaberist suuremas kaustas raamat, mis on nähtavasti Rosenpläneri tööraamat, mille vahel ta kuivatas taimi. Ka siin on veel taimi vahel ning iga taime juures lahtine sedel, millele kirjutatud mitmesuguseid tähendusi taime kohta. Need märkmed ongi, mis annavad väärtuse sellele kogule, sest siin on antud hulk eestikeelseid taimenimesid, samuti ka selleaegseid arvamisi taimede üle. Suurem osa näikse olevat kirjutatud Rosenpläneri enese poolt; ainult üksikud on teise käekirjaga kirjutatud, arvatavasti vist Luce'lt. Peaaegu kõik taimed on ainult eestikeelsete nimedega.

Need lahtised lehed esitavad arvamisi selleaegsetelt inimestelt. Seetõttu nad pakuvad teatud määral folkloorilist huvi. Kõiki neid arvamisi siin esitada oleks raske, — neid on ligi 70, — kuid juba mõned üksikud suudavad küllalt nende iseloomu tõendada. Olgu sellepärast siin näiteina (ladinakeelsed nimed on siin minu poolt juurde lisatud herbaariumis oleva taime järele):

R u s e R a i a d (*Lycopodium clavatum*), need kasvavad niisuguste metsa põnga ja kõrge ma peäl wägga mitme arroline ja narmaline möda maad, offad on pehmemad kui kufel. Rohheline on temma kui kui talwe majale tedda ei prugita, kui faksad linna illo päraft.

A m b a w a l l u r o h h i (*Hieracium praealtum*). Temma kasvab kõrge selja maade peäl. Kui innimesjel sedda juhtub et ambad wallutawad, wõtku temma siis sedda rohto, ja lasko tedda ni kaua kuima kui tädä wõib purruksõeruda, ja põlletaggo piipus, kui se usk weel ei aitaks, siis wõib ka muudo sedda rohto amba peal hoida.

S ä r j a p e a (*Brunella vulgaris*). Temma kasvab kõbba, ehk arru made peäl. temma õidseb Juni kuus. temma õied on sinuised, ja lehhed on libbetad ja laiad. temmast muud ühtigi ei tea.

K u u p e a r o h i (*Melampyrum nemorosum*). Temma kasvab kõrge ma ja metsade all, ta õidseb Juni kuus. temma lehhed on, kitsad ja pifferkufused, Sest

tedda kuu pea rohhuks hütakse, et temma ödied nenda wälja näitawad, kui olleks kuu walguje modi ollewad.

Ma = a l l u s e r o h h e (*Solanum dulcamara*). Kui innimesel ma = allused külgis on, siis fedetakse jedda rohhto, ja selle wega pestakse, siis kadduwad need ma = allused ärra.

M e t s k a n n e p (*Lysimachia vulgaris*), temma on ka ühheks lilleks lodud.

R a w t s j ä r (*Platanthera bifolia*), temma kaswab nijuggu je köwwa ma peäl. Maast ajades on temma säär sönni kui pea öideni pissut mitme kandilene. Lehed on kitsad ja wahhedad, latwas on walged ödied, mis Juni = kuus öitseb; agga issi wägga kenna aijoga öitsemise ajal.

D r r a s h e i n (? *Triticum repens*), Summal on tedda lonud lomade söma = aeaks.

P u n n a s e R o s i r o h h e (*Centaurea jacea*). Temma kaswab köbba ehk arru made peäl. temma öidseeb Sani kuus. sest siis tedda punase rosi rohhuks hütakse, kui punane roos ihhu peale aiab, et siis tedda otfitakse, ja sinna peale pannakse, ja se siis peab terweks teggema. Sest rosid nimmetatakse kolme nimmega. üks on punnane, ja teine walge, ja kolmas finnine.

S u h f r o = l i l l (*Geranium palustre*) temma kaswab arwo ma peäl pööjaste aeres ja ka oja põhjas mis kui kuuwad on temmal on karrune säär ja ka karrused lehed temma ajab esimest öit Juni = kuu löppul mis wägga kenna on.

W i g i l e h t (*Convallaria majalis*). Temma kaswab metsa ehk lane made peäl. Temast ei tea ühtigi.

R a r i k a k r a d (*Anthemis tinctoria*) need kasfuwad kiwwise made sees ja ka põld = made sees kaunis pitfaks, üllewolt lähheb mitme arroliseks, otsas on üks kol(t)ne öis, mis löigo = kuu algus öitsma hakkab lehed on tal künelised temma koltsest öidest saab kollast lõnga wärwitud.

Lipshein (*Sesleria coerulea*) on orrafe lehhe wiisi rohhi, on kõwama nita, et wiffati ees ei tahha maahha minna, waid nõrkuda annab ja wiffati alt läbbi poeb. 1842.

Rosenpläneri kodumaa herbaariumi koostamine jäi õieti pooleli ja ta algatus ei jõudnud lõpule, osalt teadmiste puudusel, osalt abiliste vähesusel⁴⁾. Herbaariumi koostamise eesmärk oleks mulle jäänud mitmeski suhtes tumedaks, kui ma möödunud talvel ei oleks leidnud *Õpetatud Eesti Seltsi* käsikirjade kogust huvitava eestikeelse käsikirja Rosenplänerilt saksakeelse eessõnaga, mis mitmeti selgitab ka Rosenpläneri kavatsusi ja püüdeid botaanika alal. Just herbaariumi koostamine on olnud virgutajaks tähendatud töö kirjutamisele, sest materjali oli korjatud, huvitavaid teateid rahvalt saadud, ja seda pidi kuidagi kasutatama. Koostanud esimese saja taimedest, kirjutab ta samas järjekorras üles kõik märkmed, täiendab neid olevate teadetega teistelt eestlastelt ja nii valmib käsikiri saja taime kohta pealkirja all saksa ja eesti keeles: *Versuch einer Estnischen Beschreibung der in Estland einheimischen Pflanzen und Bäume von J. H. Rosenpläner. Pernau. — Öppetuse katse Rohitudest ja pudest, mis J. H. Rosenpläner kirjutand. 1831.* Selle töö saksakeelses eessõnas kirjutab R. pikemalt oma kavatsustest ja eesmärgist, mis teda on juhtinud käsikirja koostades:

„MÕNDA SELLE TAIMEKIRJELDUSE KAVATSUSTEST JA EESMÄRGIST.

„OMA tööle ei ole mul mitmes suhtes mingit õigust anda muud nime, kui waid katse; sest et seda toimetada, olen selles, nagu usun, esimest korda katset teinud taime ja puid kirjeldada eestlastele omaste ja omapäraste väljendustega, nagu ma neid nende oma suust olen kuulnud ja üles kirjutanud. Seepärast sisaldab minu kiri väga vähe või mitte sugugi mu enese teadmisi, waid mida annan, on, nagu öeldud, eestlaste omandus, — omandus, mida olen püüdnud vallata ühtepuhku ning mitmesugustel juhustel juba kauemat aega.

„Nende üksikute märkmete põhjal käesolevat kokkuvõtet tehes, olen enesele teinud seaduseks, anda mitte

⁴⁾ Üksikuid märkmeid on veel tehtud küll 1842. a., näit. lipsheina ja karikakra kohta („kollatse õidega kummela wisi rohhi“), kuid suurem kogumine näib olevat 1830. a. ümber.

rohkem ega vähem, kui vaid seda, mis minu kogus leidub, ning alati nõnda, nagu see on. Oleksin ju küll nüüd siin ja seal väljendusi muutnud, lauseehitust parandanud või muud sellesarnast ette võtnud, kui ma poleks veendunud, et sellega ei ole mingit ruttu, vaid et see töö tulevikuski toimub palju õnnelikumalt, kui ma järgnevate harjutuste kaudu omandan täielikumad teadmised oma aimest ja sellega ühes ka osavuse väljendada asja loomu- ja keelepäraselt. Kui ma juba nüüd teise saja taimede kirjeldusel märkan, et ma kasuta pole korraldanud esimest sada, mida siis panen kõik tähele või kuidas see mul siis mitte ei ole, kui ma töötan seitsmenda või kaheksanda saja juures. Nii tahan ennast esiteks oma töö korrektoriks ja retsensendiks ette valmistada ja siis vahest, kui see on sündinud, korrektuuri-, tsensuuri- ja retsensenditööle anduda. Õeldust selgub kaks asjaolu ning kolmas paistab iseeneestki. Nimelt — millest ja kuidas see tuleb, et üksikute taimede kirjeldused nii mitmekesiselt toimuvad, s. o. üksikute juures palju, teistel jälle õige vähe peatatakse. See olenes varuks olevast materjalist. Edasi, et see veel kaugeltki pole kõik, mida selles töös võiks parandada, sest vaevalt mööduks ükski päev, eriti suvepäev, kui ei oleks teha täiendusi, lisandusi ja õiendusi. Need mõlemad asjaolud selguvad, nagu juba tähendatud, iseenesest, kuna kolmas, millest praegu kavatsen kõnelda, igaihele ilma pikemata paistab silma, nimelt, et ma siin-trükitud raamatuist midagi, mitte midagi ei teata ega kavatse teatada, vaid ainult seda, mis eestlaste suu taimedest ütleb ning nende kogemused neist kõnelevad.

„Siin võib asetada küsimuse, kellele ma selle kirjutatan. Kuid ma vastan täies alanduses: mitte eestlasile, kellelt ma ikka veel parajal ajal õpin; mitte ka sakslasile, kes on igasugusest õppimisest väljaspool, olgugi et nad veel kõike ei tea; vaid ma kirjutan üheainsale isikule, iseenesele, osalt, et tutvuda keelega, osalt ka ainega, mis mind mitmeti väga huvitab. Võib-olla õnnestub mul aegade jooksul oma töö abil selgitada mõndagi eestlaste taimeteadusest, samuti üksikute taimede omapäraste nimede kohta ütelda midagi kindlamat, kui seda seni on sündinud. Mitmed eestikeelsed nimed, nagu *Maddar*, *Malts*, *Münt* jne., tähendavad kogu perekonda, ja ma arvan, et viimaks ometi õnnestub leida kõik need taimed, mis kuuluvad ühte perekonda. Võib-olla lasevad need kõik enda mahutada niisuguste peanimetuste alla, et neid oleks kerge Linné süsteemi järele kindlaks määrata, et need ja need kuuluvad madarate, need jälle maltsade klassi jne. Et saavutada seda eesmärki, tuleks uurimisi laiendada üle kogu Eesti ja igalpool kuulata ning üles tähendada, kuidas iga üksikut taime nimetatakse. Taimel, mille nimeks

siin *Hobbose-köhha-rohhi*, seal *Maa-alluse-rohhi*, mõnes teises kohas jälle teine nimi, on kindlasti veel mõni teine omapärane nimi, mis aga asja loomu kohaselt kõigile ja igalpool pole tuntud. Seepärast mõtlen, kui Jumal elu ja tervist kingib, tuleval (1832) suvel teha rännaku läbi Eesti, et rikastada mitte ainult oma herbaariumi, vaid ka oma eesti keele teadmisi, samuti ka eestikeelset raamatukogu. Sest nii vähe kui kirjutatud palved suudavad liivi- ja eestimaalasi äratada nende uinakust ning virgutada neid tegevale osavõtule, niisama vähe võivad seda trükitud (tööd), nagu ma olen seda tunnud oma *Beiträge zur gen. Kenntniss der esthn. Sprache* 20-nda ande aupaklikul saatmisel, mille eest ma pole saanud ei tänu, veel vähem toetust.

„Pöördun selt vastumeelselt asjalt jälle oma kallistele taimedele ja küsin nende suhtes: milline põhjus on eestlasil mitmeid taimenimesid ühendada *Maria* nimega, nagu näit. *Maarja-lepp*, *Maarja-hein*, *Maarja-Maltsad* jne. Nähtavasti seda on mõjustanud katoliku papiid, et taimede mõju, mille eestlased-paganad uskusid olevat oma Toorilt või Väinemoiselt, nende seletuselt aga olenevat Mariast ning kes siis tõendasid, et see on tema, kes neid terveks teeb. Ei annud lehmad head piima, aitas mõni *Maarja-taim*, miks uus kaitsejumalanna loomulikult esiteks võitis naiste lugupidamise ja selle järele varsti ka meestegi oma. Üks ebaususk tõrjus teise välja, ja kindlasti on *Jaani-rohhud* säärasteil asjaoludel omandanud suure kuulsuse.

„See eestikeelne taimede kirjeldus on üldiselt lähemas ühenduses minu *Flora esthonica*'ga, mis sisaldab praegu umbes üle tuhande taime. Nagu siin taimed üksteisele järgnevad, nii järgnevad nad ka flooras, kus samuti võib leida, vähemalt otsida, ladinakeelseid nimesid ja muud. Niisugune töö nõuab väga palju aega; seepärast olen vaid üksikute juures tarviliku märkinud ja jatkan seda nii-palju kui võimalik.

„Et ma ise pole taimeteadlane, siis tean vaid ühte kindlasti, nimelt, et taimedest, mis on minu herbaariumis, eestlased seda mulle on teatanud, mis ma siin olen kirjutanud, ja et nemad neile on annud need nimed, mis siit herbaariumist leitakse. Et need mitte alati ei ole kooskõlas nendega, mis *Friebe* ja v. *Luce*⁵⁾ toovad, on

5) Nähtavasti mõeldakse siin töid: *Friebe*, W. Ch., *Oekonomisch-technische Flora für Liefland, Ehstland und Kurland*. Riga 1805. *Luce*, J. W. L., *Topographische Nachrichten von der Insel Oesel in medicinischer und ökonomischer Hinsicht etc.* Riga 1823, ja sama autori: *Heilmittel der Ehsten auf der Insel Oesel*. Pernau 1829.

mul väga hästi teada; kuid siiski ei taha ma tänapäev mingisuguseid parandusi teha, vaid meelsamini kõik üles tähendada nii, kuidas mulle on ette öelnud Hans ja Liso, Mihkel ja Kadri, Laur ja Elts. Langeb kord aga kate, katkestatakse see poolik töö, ja me näeme kogu lillede kaunist sugu nende õigete nimedega õitsmas ja säramas.

„Loodetavaile eesti taimeteaduse tulevasile asjaarmastajaile (tarvitan siin seda sõna ses tähenduses, milles seda kadunud Hupel sagedasti on tarvitanud) mõtlen töö lõpus anda väikese nimestiku eestlaste omapärastest botaanilistest väljendustest, mille läbi eeloleva mõistmine ehk natuke kergendub.“

See „Õppetuse katse“ eessõna on huvitav dokument Rosenplänteri tegevusest ja püüetest, milles peegelduvad ka selleaegse seltskonna vaated botaanilistes küsimustes. Ei olnud võimalik avaldada eesti keeles veel niisuguse sisuga raamatuid, sest sel ajal puudusid vastavad oskused, miks R. kavatses oma töö lõpus anda „väikese nimestiku eestlaste omapärastest botaanilistest väljendustest, mille läbi eeloleva mõistmine ehk natuke kergendub“. Eestlastele botaaniline raamat oleks olnud veel raske käsitleda, sakslased aga seda raamatut poleks tarvitanud, sest nad on „igasugusest õppimisest väljaspool, olugi et nad veel kõike ei tea (die über alles Lernen hinaus sind, ob sie gleich noch nicht alles wissen)“. See teadmine ongi ehk viivitanud raamatu trükkimist, ehkki siin võis olla teisigi põhjusi, sest esimese saja taime kirjelduses puuduvad veel mõnelgi vastavad teated, mis näikse aegamööda ikkagi saadud, kuigi vist hiljemini. Samuti leidub üksikuid taimede kirjeldusi teisest sajast, kuid nagu näha, ei ole olnud eritist hoogu nende koostamiseks. Neil alustel, s. o. ainult seda kirjeldada, mis rahvas teab, oleks kirjutamise jätkamine olnud küsitav, igatahes ei oleks Rosenplänteril võimalik olnud kirjeldada kõiki Eestis kasvavaid taimi, samuti nagu tal ei olnud võimalik oma herbariumi koguda kõiki Eestis kasvavaid taimi: rahva taimede tundmine piirdub vaid paari-, kolmesaja taimega, ja kogu Eesti taimede kokkuleidmiseks on vaja koolitatud silma ja vastavaid botaanilisi teadmisi. Kogu herbariumis ei ole aga veel kaugeltki tuhandet taime, nagu tähendab Rosenplänter *Õppetuse katse* eessõnas, küll aga on selleks olemas mapid ja paber.

Ei tarvitse siin tuua kõiki neid taimekirjeldusi, mis toob Rosenplänter oma *Õppetuse katses*; ka oleks ehk asjata nende kõigi juures peatuda, sest suuremalt osalt on need kirjeldused koostatud liig ühetaoliselt ning sarnaselt, kuidas seda teeb inimene, kel ei ole botaanilisteks vaatlusteks kuigi kindlat alust ega teadmisi. Et aga tut-

vuda kirjeldusviisiga, toome mõne üksiku kirjelduse täielikult, kusjuures kirjaviis on jäänud samaseks, välja arvatud õ, mida Rosenplänter igalpool märgib omapärase õ:ga.

Ka olgu veel enne märgitud, et Rosenplänteril *Õpetuse katses* pole püüet taimede kirjeldamisel anda taime kohta kõiki nimetusi, mida ta tunneb, vaid siin avaldub katse anda taimele mingi kindel nimi. Suuremal osal on jäetud vaid üksainus nimetus, kuna herbaariumis vahest samal taimel on mitugi nime. Siin on juba märgata valikut, kus arvestatud on teatava taime omadustega või tarvitusviisidega. Mõnel üksikul on ka paar-kolm nime, kuid nende hulk on siiski väike. Tähendatagu veel, et ladinakeelsed nimetused on minu poolt lisatud herbaariumi põhjal.

1. Wina-lill, wina-punna, naeste-punna (*Hypericum perforatum*). Se rohhi kaswatab kauni kange warre, mis ümber ringi püsufeteses pajo-lehhe modi lehtes, ja õtsfast mitme arraline. Arrude õtsa sünniwad wie lehhega koltfed died, mis esiti kollased, ja pärrast, kui walmis, tõmmujaks punnaseks lõwad. Temma kaswab sõdi-made sees, hakkab Jani-kuu lõpupul õitsma ja temma died eht nupud pannakse wina sisse, et wina punnaseks tewad (lf. 3).

4. Tulli-hein, willi-lill, tullimulla-lill (*Ranunculus acer*). Temma siggib iggas kohtas arro-made peäl; agga kaswab ennamiste maddala rand-heinamade peäl. Kaswab kaunis pitt ja penike (pittpeenlane); lehhed on temmal pissifeses ja fitsad; üllewelt on temma kolme, nelja eht ka rohtengi arrosi ja igga arro õtsas on üks kollane dis, mis Jani- eht Lehhekuus õitsma hakkab. Kui dis pudeneb, siis jääb herne surune roheline nuppukene õtsa. Omma õitsmisega on ta immelik, sest et temma arrud kõit ühhe hobiga ei õitse.

Kui temma õisi wõttad, neid õerud ja ihho peäle panned, siis wõttab ta ihhu katki, nii kui spaantswlee; sest ta on kange ja kistsub rattud ülles. Temma on ka wägga usfin wallowõtja, kui temma õisa peo wahhel hästi peeneks õerud ja siis willi peäl hoiad: willi wallu jääb siis kahhe tunni pärrast taggasi.

Tulli-heinte juri peab woetama, kuiwaks kuiwatama, siis peeneks õerutama ja muu rohtudega kokko salwiks seggutama, agga ei tea kas sisse woetakse wai peäle märitatse (lf. 8-9.)

31. Hobbuse-kõhha-rohhi (*Potentilla anserina*). Se rohhi kaswab maddalama made peäl wägga paljo. Temma lehhed kaswawad möda maad, ja ajab lehte wahhelt warret wälja, kus foldne dis õtsas on. Õitsmine hakkab Jani-kuus. Sedda saab hobbustele kõhha-rohhuks keta (lf. 37).

32. Ruffi-lill, ruffi-lilles (*Centaurea cyanus*). Ruffi-lilled kaswawad ruffide sees, ja kõige ennamiste seäl, kus ruffi

waene on, mis nende läbi, kui nemmad wägga palju kaswawad, tühja lähheb. Se lilles kaswab kaunis pilt, temma lehed on kitsad ja kui okkad, ladwast on ta mitme arraline, ja igga arwo õtsas on sinine õis, mis Juni-kuu algus õitseb. Seaduft temmast ühtegi ei sada, muud kui tedda ruffide sees rohkesti on, temma seemned leiba wihhaks tewad (lf. 38).

46. Warja-kahja lehed (*Caltha palustris*). Nemmad kaswawad wesiste made peäl ja on kewwade kõige esmine rohhu suggu maast ülles ajamas. Temmal on jämme wars, mis peält mitme arraline. Juni-kuu hakkatuses on temma omma semet mahhapoetamas (lf. 52).

53. Wärm-Madar (*Galium boreale*). Ta kaswab ennamiste jõe-kalda made peäl, ja on penike ja pilt. Temmal on nelli kitsast lehte ümberringi, ühhe tasja, wägga tihti, kummi ladwani, kus walged died üllewal latwas tuttis on, ja õitseb Seina-kuus. Temma jurist kedetakse punnast wärwi (lf. 59).

79. Anne-tõbbe rohhi (*Lycopodium selago*). Se rohhi kaswab lane-made sees, agga wägga kaswast, ja on õtsaline, ja üllewelt arraline. Reid prugitakse aptegi-rohtude sees mitme haiguse wasto (lf. 85).

97. Worm-rohhi (*Filipendula ulmaria*). Worm-rohitud kaswawad jõe-kallaste äres sured piltad, ning on ta tihti lehta külges. Üllewel õtsas on palju penikesi õisa, mis magusa haiguga on. Õitseb Seina-kuu algus.

Temma lehta prugitakse tubbade põrmanda (hier: par-randa) peäl (lf. 103).

Toodud näiteist paistab nende kirjelduste iseloom: need on lihtsa vaatluse kirjeldamine teatavas kindlas järjekorras, millele lisatud on üksikuid märkusi taimede tarvitamise kohta — saadud lihtsalt külainimeselt.

Võib kerkida veel küsimus selle üle, kes olid Rosenplänteril abiks mainitud taimeteadusliku töö koostamisel?

Üks on kindel, et R. siin ise on tarwitanud oma koguduse liikmete teadmisi niipalju kui see oli võimalik. Herbaariumis on üksikute taimede nimed ja tarvitamise juhatused märgitud paberilehtedele, mille teisel pool on kiriklikke teateid, walitsuse teadaandeid, korrektuurmärkmeid jne. See võiks tõendada nende juhuslikku saamist. Et R. tegi materjali kogumise reise küladesse, on samuti võimalik, sest ta lubab *Õppetuse katse* eessõnas teha „rännaku läbi Eestimaa, et rikastada mitte ainult oma herbaariumi, vaid ka oma eesti keele teadmisi“. Nähtavasti oli tal kogemustest juba teada niisuguste rännakute saavutused.

Ka on teised teda aidanud selle töö juures. Kes nimelt, ei ole võimalik kindlasti ütelda, sest sellekohased tõendused puuduvad. Kuid herbaariumis on mitmel tai-

mel nimed kirjutatud kellegi teise, pikkamisi kirjutaja isiku poolt, samuti ka seletused. Kas siin tegemist ei ole Rosenplänteri õpilastega, näit. Andresega Torist ja Jaagupiga Taalist, kes on kogunud mõndagi keelelisest materjalist (*Beiträge*, IV, lk. 166 j. j.)? Ka võib siin Abram Holter küsimusse tulla. J. W. L. Luce'ga on tal olnud sagedam läbikäimine, ja väga võimalik, et just Luce oli see, kes määras Rosenplänterile tundmatud taimed, sest oli ju Luce tolleaaja inimestest parim taimede tundja. Ja nagu juba eelpool tähendatud, tõi Luce kohe esimeses *Beiträge* numbris muu keelelise materjali hulgas ligi 60 taimenime Saaremaalt. Võiks isegi ehk kõnelda Luce mõjust kogu töösse, olgugi et siin võis olla eeskujuks ka E. W. Drümpelmann, kes 1809—1810 kirjutas oma *Flora Livonica oder: Abbildung und Beschreibung der in Livland wildwachsenden Pflanzen*". Kuid ka see väljaanne ei ilmunud lõpuni, kuna ei olnud veel lugejaskonda, kes oleks suutnud kinni maksa säärase töö kulud: jäi ju sel ajal ka Sverdsjö tabavate joonistega kaunistatud Tallinna ümbruse floora ilmumata, sest ta ei leidnud oma tööle kirjastajat⁶⁾.

Niihästi herbaariumi koostamine kui ka *Öppetuse katse* kirjutamine näitab Rosenplänteri suurt lugupidamist Eesti taimestiku vastu, olgugi et siin esimesel kohal peitusid vahest keeleteaduslikud huvid. Aga just botaanilise keele suhtes oli tarvis algust teha, sest ilma vastavate oskussõnadeta pole võimalik käsitleda mingit küsimust küllaldase selgusega ja soovitatavate tagajärgedega. Rosenplänter ei suutnud oma plaani teostada, ja taimeteaduslike küsimuste arutamine peatus J. Kunderini, kuigi mõnedki varem püüdsid selt püsipaigalt veidi edasi nihkuda. Aga ka nende katsed ja kavatsused jäid vaid käsikirjadena raamatukogudesse seisma.

⁶⁾ Vrdl. German, G. A., *Reise durch Ehstland, vorzüglich botanischen Inhalts*. Nürnberg, 1805, lk. 80.

A-8190

2